

4	ВСТУП
8	ЯК ВІДБУВАЄТЬСЯ РОЗВИТОК ДИТИНИ Дещо з теорії
18	ОКРЕМО ВІД МАМИ, ЧИ ВХОДЖЕННЯ В НОВИЙ СВІТ Новонародженість (від народження до 2 місяців)
23	Криза новонародженості
25	ВІД БЕЗПОРАДНОСТІ ДО ПЕРШИХ КРОКІВ Немовля (від 2 місяців до 1 року)
39	Криза 1 року
41	Я САМ. Я САМА Раннє дитинство (від 1 до 3 років)
56	Криза 3 років
63	Я СЕРЕД ІНШИХ Дошкільний вік (від 3 до 6 років)
95	Криза 6-7 років
102	КАРДИНАЛЬНІ ЗМІНИ, ЧИ НОВИЙ СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС Молодший шкільний вік (від 6-7 до 10 років)
119	«Велика» криза чи новий етап?
120	МІЖ ДОРΟΣЛИМ І ДИТИНОЮ Підліток (від 10 до 15 років)
143	«Страшний» вік завершується. Що далі?
146	ПЕРІОД САМОВИЗНАЧЕННЯ Рання юність (від 15 до 18 років)
157	Перехід до юності, або Прощавай, дитинство
158	ОСТАННЯ СТОРІНКА
160	ЛІТЕРАТУРА

Артуру 1 рік

Він дуже самостійний для свого віку малюк. Коли щось може робити сам, то допомагати дорослому не дозволяє. Наприклад, самостійно витягує з коробки кубики з літерами та розставляє їх на підлозі. Потім намагається поставити кубики один на одного, але це не виходить, і тоді просить тата.

Оленці 1 рік 1 місяць

Усі іграшки складені у великий прозорий поліетиленовий пакет. Вона намагається взяти через прозору плівку пакета іграшкового слоника, що лежить у ньому. Не виходить. Дивиться на тата, починає пхикати. Тато пропонує: «Сама пробуй». Оленка ще три рази намагається взяти іграшку через плівку, потім знаходить горловину мішка, але опустити туди руку, щоб узяти іграшку, не наважується. Зробила рух до іграшки, що сподобалася, але не закінчила його. Потрясла мішок за дно — іграшки випали. Знайшла слоника і з гордим виглядом показала татові.

Наведені приклади свідчать про актуальний рівень розвитку дитини. Що ж це таке і в чому особливості цього рівня?

У діяльності дитини виділяють зону актуального розвитку, зону найближчого розвитку та актуально недоступні здібності. Іншими словами, те, що дитина може робити самостійно, те, що може робити з допомогою, і те, чого вона не може робити навіть з допомогою. Усі вони в тісному взаємозв'язку, тобто одне не може існувати без іншого. Розгляньмо на прикладі ситуації з Артуром. Він здатен узяти кубик, витягнути його із коробки, кинути чи поставити на поверхню. Побудувати башту з кубиків може тільки з допомогою. А ось скласти слово з букв не зможе, навіть якби тато показував йому це. Ще кілька місяців тому тримати кубик, діставати його

з коробки Артур міг тільки з допомогою, а про башту й не думав. Те, що колись було зоною найближчого розвитку, зараз стало зоною актуального, а актуально недоступні здібності стали зоною найближчого розвитку.

Навіщо ми говоримо про це і так детально? Починаючи з віку немовляти, дитина розвиватиметься за такою «схемою». До зони *найближчого розвитку* належать суто інтелектуально усвідомлені навички, для формування яких буде потрібна участь дорослих, насамперед батьків. Визначити зону найближчого розвитку ви зможете експериментальним шляхом: уважно придивляйтеся, до чого дитина виявляє інтерес, чого намагається навчитися, у старшому віці просить навчити. Так, процес переходу із зони в зону не швидкий (порівняно з нашими можливостями), наберіться терпіння та максимально навчайте дитину того, чим вона зацікавилась, створюйте можливості для появи нового інтересу. Звичайно, легше швиденько нагодувати малюка з ложки, ніж спостерігати, як каша вивалюється з ложечки в його ручці або потрапляє замість ротика за комір. Роблячи щось за дитину, ви не тільки гальмуєте розвиток мислення, навичок самостійності, допитливості, а й затримуєте перехід до нової зони найближчого розвитку. З віком ця зона постійно розширюється, дитині потрібно встигнути пройти її.

Принцип навчання дитини досить простий:

- 1) покажуйте їй нову діяльність, навіть якщо об'єктивно дитина зможе усвідомити це як цікаве через пів року, рік;
- 2) після появи зацікавленості ви робите, а дитина намагається взяти участь;
- 3) ви з дитиною робите разом;
- 4) дитина робить, а ви допомагаєте;
- 5) дитина робить без допомоги.

Згодом у житті дитини з'являться інші люди, які допомагатимуть їй у всіх цих переходах, але закладаєте фундамент ви,

міжособистісних стосунках з оточенням, якому не довіряє. І якщо дорослі вже в змозі змінити своє оточення, то дитина, імовірноше, змінить себе, адже своє коло спілкування не завжди може обирати через вік. Залишаючись у товаристві людей без довіри до них і прийняття, дитина частіше почуватиметься некомпетентною, нездатною ні до чого й навіть непотрібною. Довіряючи вам, іншим людям, дитина сформує такі якості, як відкритість, доброзичливість, самостійність, упевненість.

КРИЗА 3 РОКІВ

Ви все більше починаєте помічати в дитині прояв її Я, вона частіше намагається самоствердитися, виявляє самостійність. Можна сказати, що єдність із мамою закінчилася. При цьому дедалі більше виявиться суперечностей між бажанням робити, як дорослий, і своїми можливостями, відсутністю досвіду міжособистісних стосунків, у які вбудована вся діяльність дорослих. У дитини зростає потреба в спілкуванні, повазі, визнанні, прийнятті, відокремленні себе від інших і в порівнянні з ними. Настає криза 3 років. Знову ж таки нагадаємо, що вік періоду кризи умовний: у когось він починається раніше, у когось пізніше, ступінь прояву різний, але він неминучий. Виявляється криза насамперед зміною поведінки. Батькам потрібно бути готовими до того, що їх нещодавно слухняна дитина категорично відмовляється щось виконувати чи робить протилежне. Малюк раптом проявляє прямо таки осяччу впертість, і при цьому він сам не може пояснити, чого ж хоче насправді, або наполягає на тому, до чого явно втратив інтерес. Тут важливий не предмет упертості, а сам процес. Не варто дивуватись і спробам дитини диктувати всім свою волю, конфронтувати з усіма, ревнувати до інших дітей. Те, що було важливим, дорогим і цікавим учора, раптом втрачає всілякий сенс

і цінність. Це може стосуватися і звичних правил, і речей, і вподобань.

Розгляньмо кілька досить типових ситуацій.

Кирилові 3 роки 2 місяці

Мама помітила, що хлопчик почав відмовлятися від допомоги. «Я сам», — кричить він, коли мама хоче допомогти вдягнути шапку або винести дитячий велосипед на прогулянку. Бабуся налила Кирилові чай, він відсуває чашку і каже: «Хочу какао». Але в той же час, коли в магазині зустрілися зі знайомими мами, Кирило сховався за її спину і звідти відповідав на запитання.

Це яскравий приклад бажання і навіть наполегливої вимоги визнати самостійність і незалежність дитини. Часто батьки реагують на кшталт «Ось виростеш...», але малюк не хоче та й не може чекати, навіть якщо це призводить до конфліктів. Майбутнє ще погано вкладається у свідомості трирічної дитини. Зайва турбота, навіть із найдобрішими намірами та логічними доводами, страшенно заважає маленькій людині, яка усвідомила, що вона чогось досягла. Вона заважає робити щось нове. І водночас самостійна діяльність не завжди виходить, іноді лякає. Виникає суперечність, прийняти яку через вік не виходить, звідси — крики, стислі кулачки і сльози. А ще можуть бути сльози «помсти», які найчастіше виливаються на найближчих, переважно маму. З іншими людьми дитину наче підмінили — жодних конфліктів. Значущі дорослі, будьте мудрими в таких ситуаціях, не змагайтеся, кого дитина любить більше, «розподіл» дитиною конфліктів — аж ніяк не показник її ставлення.

Ксенії 3 роки

Бабуся вмовляє внучку поїсти корисного тушкованого гарбуза. Та категорично відсуває тарілку. Тут

Я СЕРЕД ІНШИХ

Дошкільний вік

ВІД 3 ДО 6 РОКІВ

«Підсунути стілець до столу. Залізти на стілець, потім на стіл.

Опа! Футляр із бабусиними окулярами!

Бабуся ось так відкриває окуляри й швидко вдягає собі на очі.

Ну, чого ви падаєте? Тримайтеся, я хочу, як бабуся, читати ту книжку, а для цього треба надіти окуляри. Знову бабахнулись!

Так. Ще раз. А якщо підняти носа догори? Начебто тримаються. Де книжка?

Ой! Знову впали. Бабусююю!!!!»

Дитина за попередні роки освоїла багато різних рухів. Вона розуміє не лише назви більшості предметів навколо, вона спроможна їх назвати, знає їх основне призначення, уміє частково користуватися. Загалом найближче матеріальне оточення стає дедалі зрозумілішим і доступнішим, тож дитина має можливість зменшити залежність від дорослих. Етап пройдено. Тепер з усім, що є довкола, хочеться робити те саме, що й дорослі, і так, як роблять це вони в процесі спілкування між собою. Дитина психологічно виходить за межі своєї сім'ї — кроки до сепарації, самотійного життя стають помітнішими.

Дошкільний вік — це період активного освоєння соціального простору. Дитина починає усвідомлювати особливості людських стосунків через спілкування з різними дорослими,

вона начебто копіює їх і робить це переважно найдоступнішим для себе способом, який ми називаємо грою. Оскільки в грі відтворюються не тільки дорослі маніпуляції з предметами, а й стосунки, виникає потреба в спільній діяльності з однолітками. І з однолітками, і з ляльками, і з машинами потрібно розмовляти, домовлятися, як дорослі, а значить, усе активніше розвивається мовлення. З усім цим світом можна контактувати детально й тонко (відкрити мамину помаду, підійти до дзеркала й намалювати майже акуратно губки, як у мами). Простір дитини постійно розширюється (з дому поведу тата на той класний дитячий майданчик повз великі нові будинки). Що більше таких можливостей, то більше необхідності розвивати рухи, просторову орієнтацію, сприйняття, пам'ять та ін.

Отже, провідною діяльністю в дошкільному віці є сюжетно-рольова гра. Це найбільший тренажер майбутнього дорослого життя. Що більше, активніше, різноманітніше грається ваша дитина, то краще. До сьогодні побутує думка, що, коли почнеться навчання в школі, ось тоді розпочнеться якийсь справжній розвиток і навчання дитини, а поки що — повне «нічогонероблення», безтурботність і можливість займатися будь-якою нісенітницею, наприклад гратися. Це зовсім не так. Дитина продовжує виконувати титанічну роботу у своєму розвитку. Ми, дорослі, до таких темпів та обсягів, на жаль, уже не здатні.

Беручи на себе роль у грі (водій, лікар, мама та ін.), дитина усвідомлює, що дорослі — це не тільки конкретні близькі та знайомі їй люди, це узагальнене поняття, образ, і дорослі виконують певні суспільні функції (водій, лікар, мама та ін.) Разом із цим вона все більше відчуває свою індивідуальність, розуміє, що є інші діти, вони не дорослі, вони схожі на неї, і з ними можна спілкуватися так, як це роблять дорослі між собою. Дитина починає розуміти смисл спільної діяльності, а також те, що вона реалізується в стосунках між людьми